

оставила им богатые вклады. Пришла от города в восторг и однажды публично произнесла: “Возлюби меня, Боже, в царстве небесном твоём, как я люблю народ сей благонравный и незлобивый” [5].

По различным причинам сочинения Г. Конисского бесследно исчезли, поэтому каждый рукописный лист Преосвященного Георгия представляет культурно-историческую ценность. Также важно отметить, что логическим завершением данной работы будет библиографическая реконструкция библиотеки Преосвященного Георгия Конисского.

Список использованных источников

1. Пушкин А. С. Собрание сочинений / А. С. Пушкин. – М., 1981. – Т. 6. – С. 217–229.
2. Буглаков М. Преосвященный Георгий Конисский, Архиепископ Могилевский / М. Буглаков. – Мн. : Виноград, 2000.
3. Романова Н. И. Библиотека Могилевской духовной семинарии в контексте культурного процесса в Беларуси / Н. И. Романова // Матэрыялы Першых кнігазнаўчых чытаньняў. – Мн., 2000. – С. 102–112.
4. Матвіішин Я. О. Новыя матэрыялы да біяграфіі Георгія Коніскага (1717–1795) / Я. О. Матвіішин // Рукопісна та кніжкова спадчына Украіны. – Київ, 1993. – Вип. 1. – С. 39–58.
5. На Российском престоле, 1725–1796. – М. : Интерпракс, 1993. – С. 257.

КАТАЛОГІ РУКАПІСАЎ БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ: ПРАБЛЕМЫ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

Цітавец Алёна Іосіфаўна, навуковы супрацоўнік аддзела рэд-кіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Кніжнай культуры Беларусі 2-й паловы XVI–XX стст. асаблівае месца займаюць арабаграфічныя рукапісы. Рэлігійныя кнігі рознага зместу былі створаны татарамі, што пачалі актыўна сяліцца на землях Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ) з канца XIV ст. Гістарычна склалася так, што цяпер іх нашчадкі пражываюць галоўным чынам на тэрыторыі Беларусі, Літвы і Польшчы.

Асаблівасцямі татарскіх рукапісаў з’яўляецца шматмоўнасць: яны напісаны на арабскай, цюркскай, польскай і беларускай мовах, прычым усе тэксты ў іх (нават беларускія і польскія) напісаны арабскімі літарамі. Змест кніг фармаваўся з 2-й паловы XVI да XVIII стст., потым яны перапісваліся да другой паловы XX ст. амаль без змяненняў.

У наш час гэтыя рукапісы сталі выключнай рэдкасцю, таму важна

закаталагізаваць усе ўцалелыя помнікі, зрабіць іх навуковае апісанне. Бываюць выпадкі, калі немагчыма працаваць з арыгіналамі або адсутнічаюць перавыданні тэкстаў, таму бібліяграфічная інфармацыя застаецца адзінай інфармацыяй для навукоўцаў. Яна прыдатная для далейшых даследаванняў рукапісаў з пазіцый гісторыі, кнігазнаўства, літаратуразнаўства, этнаграфіі, рэлігіязнаўства і іншых навуковых дысцыплін.

Першая спроба ўліку татарскіх рукапісаў была здзейснена яшчэ ў 1932 г., калі С. Туган-Мірза-Бараноўскі апублікаваў спіс рукапісаў, што знаходзіліся ў кнігазборы Віленскага Муфціята. У кнігазборы захоўваліся 14 Каранаў, 11 з іх былі мясцовага паходжання і 3 турэцкага, 2 тэджвіды [1], адзін з якіх мясцовага паходжання, другі – турэцкага, адзін тэфсір [2] 1890 г., 5 кітабаў [3], 16 хамаілаў [4], 6 з іх турэцкага паходжання [5].

У 1997 г. у Мінску выйшаў каталог “Рукапісныя і друкаваныя кнігі беларускіх татараў”, падрыхтаваны супрацоўнікамі аддзела рэдкіх кніг бібліятэкі Беларускага ўніверсітэта культуры (цяпер Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў) [6]. Каталог уключаў звесткі пра 11 рукапісаў беларускіх татараў XVIII – пачатку XX ст., якія належалі да прыватных кнігазбораў, і з’явіўся першай спробай іх бібліяграфавання. Сярод вартасцяў каталога можна адзначыць наяўнасць дапаможных паказальнікаў перапісчыкаў, уладальнікаў рукапісаў і асоб, якія згадваюцца ў запісах, а таксама паказальніка геаграфічных назваў. На жаль, у навуковым апісанні не быў адлюстраваны змест асобнікаў і назва аднаго рукапісу была пазначана памылкова [7].

Адметнай працай стаў каталог “Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich” [8], які быў выдадзены ў 2000 г. у Варшаве [9]. Кніга складаецца з трох частак: 1) ўводзінаў; 2) каталога, першая частка якога прысвечана пісьменству; 3) альбома фотаздымкаў. Да апісання кніг дадаюцца каштоўныя навуковыя артыкулы А. Дразда і М. Дзекана па найбольш важных пытаннях даследавання пісьменства татараў ВКЛ і Польшчы, прыведзена бібліяграфія выкарыстаных матэрыялаў.

Ва ўводзінах пададзены спісы калекцый Польшчы, Літвы, Беларусі, Украіны, Расіі, Германіі і Вялікай Брытаніі. Вызначаны 108 рукапісных кніг канца XVI–XX ст., а таксама далавары (скруткі малітваў), табліцы і рукапісы ўсходняга паходжання, якімі карысталіся нашчадкі татараў ВКЛ. Далей у каталогу “Piśmiennictwo” змешчаны бібліяграфічныя апісанні 28 кніг з папярэдніх спісаў (многія кнігі больш-менш падрабязна апісваліся ў ранейшых публікацыях Я. Станкевіча, А. Самайловіча, В. Вольскага, І. Крачкоўскага, А. Заянчкоўскага, С. Шахна-Рамановіча, Я. Шынкевіча і інш.). У гэтую частку каталога складальнікі ўключылі таксама апісанне яшчэ 20 кніг з прыватных калекцый, якія не былі адлюстраваны ў папярэдніх спісах.

Хоць каталог не ахоплівае ўсе захаваныя рукапісы, на цяперашні час ён змяшчае найбольш поўную інфармацыю пра пісьменства

татараў былога ВКЛ. У гэтым вялікая заслуга яго аўтараў, хоць ім не ўдалося пазбегнуць і некаторых недахопаў і памылак. Калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі) і Гродзенскага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі (ГДМГР) з-за недахопу інфармацыі прадстаўлены не поўнасьцю і не зусім дакладна, гэта датычыць і калекцыі Нацыянальнага музея Літвы. Працу з каталогам абцяжарвае адсутнасць дапаможных паказальнікаў назваў, імёнаў, геаграфічнага паказальніка і інш.

У 2003 г. у Мінску быў выдадзены каталог “Рукапісы беларускіх татараў канца XVII – пачатку XX ст. з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” [10]. Каталог, які прадстаўляе 14 рукапісных кніг, выдадзены на беларускай, а таксама рускай і англійскай мовах (у скарачэнні). Паказальнік забяспечаны слоўнікамі бібліяграфічных тэрмінаў, слоў араба-цюркскага паходжання, спісам літаратуры, аднак іменнага і геаграфічнага паказальнікаў у ім няма. У прадмове зроблены кароткі агляд гісторыі стварэння рукапісаў беларускіх татараў, характарыстыка іх катэгорый, кароткі агляд адпаведных даследаванняў.

Адметнасцю каталога з’яўляецца тое, што ў ім апісаны склад рукапісаў, гэта дае карысную інфармацыю для даследчыкаў. На жаль, пры друкаванні ўзніклі збоі спецыяльнага шрыфту, які выкарыстоўваўся ў транслітарацыі арабскіх слоў, таму некаторыя з іх перададзены недакладна [11]. Дзякуючы каталогу, у навуковы ўжытак упершыню былі ўведзены 12 рукапісаў беларускіх татараў канца XVII – пачатку XX ст. (рукапісы P97 і P98 былі вядомыя раней з публікацыі А. Антановіча [12]).

Трэба адзначыць, што калі каталог Беларускага ўніверсітэта культуры быў першай спробай бібліяграфавання часткі прыватных калекцый, то каталог ЦНБ НАН Беларусі стаў першым навуковым апісаннем асобнай дзяржаўнай калекцыі арабаграфічных рукапісаў Беларусі. Гэтыя матэрыялы ў будучым маглі б склаці аснову Зводнага каталога рукапісаў з кнігазбораў Беларусі.

У маі 2005 г. у Вільнюсе выйшаў “Каталог арабскоалфавітных рукапісей літовскіх татар” [13]. Мэтай укладальнікаў было апісанне калекцыі Нацыянальнага музея Літвы, Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы і Навуковай бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта, аднак укладальнікі змясцілі таксама апісанне асобных рукапісаў з іншых калекцый, фотакопіі якіх знаходзяцца ў кнігазборы Навуковай бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта [14].

Выданне пачынаецца прадмовай, далей змешчаны каталог, невялікі альбом ілюстрацый, слоўнік, паказальнік асабістых імёнаў, паказальнік геаграфічных назваў, паказальнік тэкстаў, спіс уключаных у каталог рукапісаў і спіс літаратуры. У прадмове прыведзены некаторыя факты фармавання калекцыі Нацыянальнага музея Літвы, ці не найбуйнейшай з дзяржаўных калекцый рукапісаў татараў былога ВКЛ. Асноўную частку гэтага кнігазбору складаюць рукапісы былога Муфціята, у 1992 г. да іх былі далучаны рукапісы з рэарганізаванага

Музея атэізму [15].

Большая частка рукапісаў раней ужо была вядомая навукоўцам па каталогах і публікацыях А. Антановіча, А. Дразда, Г. Мішкінене і інш. Важна тое, што ў вядомых рукапісах удакладнены даты напісання, раскрыты змест, асобныя дакументы ўводзяцца ў навуковы ўжытак упершыню.

Несумненная заслуга каталога – падрабязнае апісанне зместу рукапісаў, а таксама паказальнік тэкстаў. У складзе рукапісаў прыведзена транслітарацыя назваў раздзелаў, асобных тэкстаў, што дае магчымасць “убачыць” сам тэкст, параўнаць змест дакументаў. Транслітарацыя назваў беларускіх і польскіх тэкстаў падаецца кірыліцай, турэцкія тэксты падаюцца ў транслітарацыі лацінскім шрыфтам. Калі беларускія і славянскія тэксты зразумелыя з транслітарацыі, то да транслітарацыі з турэцкай мовы, на нашу думку, добра было б дадаць кароткі пераклад. Арабскія тэксты часта проста пазначаны (“<араб.>”, “арабский текст”), хоць яны таксама патрабуюць кароткага тлумачэння [16].

У прадмове памылкова пазначана, што ў каталогу змешчана апісанне 62 помнікаў і 22 разрозненых аркушаў з рукапісаў [17]. На самай справе апісаны 59 кніг і 24 асобныя аркушы з рукапісаў, гэта адлюстравана і ў “Спіске влюченных в каталог рукописей” [18].

На наш погляд, неапраўдана было змяшчаць разам з рукапісамі літоўскіх татараў (татараў былога ВКЛ) друкаваны Каран (№ 30), а таксама рукапісы ўсходняга паходжання (№ 1, 7, 17, 27, 37, 43, 49), якія заўсёды вылучаліся асобна (гл. апісанні калекцыі Муфціята). Безумоўна, выклікае цікавасць уся калекцыя арабскаалфавітных рукапісаў Нацыянальнага музея Літвы, але найбольш каштоўныя нам тыя рукапісы, якія маюць непасрэднае дачыненне да культуры Беларусі. Вылучыць жа цяпер рукапісы ўсходняга паходжання складана.

Укладальнікі адлюстравалі ўвесь рэпертуар кніжнасці беларускіх татараў. Упершыню ўведзены ў навуковы ўжытак сем рукапісаў XV–III–XIX стст. (5 Каранаў і 2 хамаілы) [19].

У ЦНБ НАН Беларусі працягваецца даследчая работа па апісанні і кадэкалагічным аналізе рукапісаў беларускіх татараў з айчынных дзяржаўных калекцый. Збіраюцца матэрыялы да складання каталога рукапісаў беларускіх татараў з дзяржаўных калекцый Беларусі.

Супрацоўнікамі аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў бібліятэкі, апрача калекцыі ЦНБ НАН Беларусі, былі даследаваны таксама кнігазборы Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ) і ГДМГР. У НББ выяўлена 12 рукапісаў 1-й чвэрці XIX – 1-й паловы XX ст., у ГДМГР – 14 рукапісаў канца XVIII – 1-й паловы XX ст.

Усяго ў дзяржаўных кнігазборах Беларусі выяўлена 40 рукапісаў (у тым ліку фрагменты рукапісаў) канца XVII – 1-й паловы XX ст. Калекцыі бібліятэчных і музейнага збораў Беларусі па колькасці кніжных помнікаў займаюць значнае месца сярод дзяржаўных кнігазбораў свету. У дзяржаўных калекцыях Літвы – 40 рукапісаў 1-й паловы XVIII – 1-й паловы XX ст., Расіі – 8 рукапісаў сярэдзіны XVII – 1-й

паловы XIX ст., Украіны – адзін рукапіс пачатку XIX ст., Польшчы – 10 рукапісаў пачатку XIX – 1-й паловы XX ст., Англіі – 3 рукапісы 1-й паловы XVIII – 1-й паловы XIX ст., Германіі – адзін рукапіс 1-й паловы XVII ст. [20].

Разгледжаны матэрыял дазваляе зрабіць наступныя высновы:

1. Няма адзінства ў айчынных і замежных даследчыкаў у пытаннях тэрміналогіі. Польскія даследчыкі ў дачыненні да татарараў былога ВКЛ карыстаюцца тэрмінам польскія татары ці польска-літоўскія татары. А. Дрозд тлумачыць гэта тым, што тэрмін “польскія татары” трэба разумець як сінонім “татараў Рэчы Паспалітай” згодна з даўняй “тэрытарыяльнай семантыкай” [21]. Але шэраг навукоўцаў лічыць такое найменне спрэчным.

У беларускіх навуковых выданнях у дачыненні да татарараў ВКЛ ужываецца агульны тэрмін літоўскія татары. Гэты тэрмін паходзіць з назвы Літва, што распаўсюджвалася на ўсё ВКЛ. У “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” 2001 г. у артыкуле “Татары” паведамляецца, што ў канцы XIV–XVI стст. татарараў ВКЛ разам з кароннымі татарамі называлі польска-літоўскімі татарамі, з 1920-х гг. іх называлі таксама беларуска-літоўскімі, беларускімі татарамі, а ў канцы XX ст. – заходнімі татарамі [22].

Літоўская даследчыца Г. Мішкінене адзначае, што ў гістарычных крыніцах XV – XVIII стст. ужываліся назвы татары Вялікага княства Літоўскага, татары Радзівілаў, татары-казакі і г. д. Азначэнне літоўскія за татарамі замацавалася ў XIX ст., калі з’явілася неабходнасць адрозніваць татарараў, што жылі на далучаных да Расійскай імперыі землях ВКЛ, ад казанскіх, крымскіх і сібірскіх татарараў [23].

Зразумела, што пытанне этноніма для татарараў (мусульман) Беларусі, Літвы і Польшчы няпростое і выклікана тым, што нашчадкі татарараў былога ВКЛ цяпер пражываюць на тэрыторыі трох дзяржаў.

Няма адзінства ў даследчыкаў і ў вызначэнні тыпалогіі рукапісаў. Гэта датычыць кітабаў, паўкітабаў і хамаілаў. Напрыклад, некаторыя тэксты, якія раней ужо адзначаліся ў каталогах, у каталогу Г. Мішкінене пазначаны пад іншымі назвамі. Так, рукапіс Ібрагіма Смольскага 1775 г. з калекцыі Казанскага ўніверсітэта пазначаны ў каталогу Г. Мішкінене як “хамаіл” [24], а ў ранейшым за яго каталогу А. Дразда – як “кітаб” [25].

2. Не выпрацаваны адзіныя прынцыпы складання каталогаў татарскіх рукапісаў. Так, у каталогу Беларускага ўніверсітэта культуры змест рукапісаў не адлюстраваны, у каталогу А. Дразда пазначаны асобныя тэксты з рукапісаў, змест падрабязна не раскрыты, у каталогу ЦНБ НАН Беларусі змест адлюстраваны, у каталогу Г. Мішкінене тэксты падрабязна распісаны, указаны назвы ў транслітарацыі, апрача таго, дадазены паказальнік.

Між тым, каталогі рукапісаў беларускіх татарараў маюць сваю спецыфіку. Рукапісы шматмоўныя, напісаныя арабскім пісьмом. Караны і тэфсіры з’яўляюцца цэльнымі творамі, змест іх кананічнага тэксту вядомы, а вось адлюстраванне зместу зборнікаў (кітабаў і хамаілаў)

вельмі складанае.

На наш погляд, нельга абмежавацца пералікам тэм, закранутых у зборніках – адной тэме могуць быць прысвечаны некалькі розных тэкстаў. Пажадана даць магчымасць даследчыкам параўноўваць розныя рукапісы, для гэтага неабходна транслярацыя назваў ці пачатковых фраз тэкстаў.

3. Ніводны з разгледжаных каталогаў не ахоплівае ўсе захаваныя рукапісы беларускіх татарцаў. Па ацэнках спецыялістаў, іх захавалася некалькі сотняў (пераважна ў прыватных уладальнікаў) [26]. Наперадзе шмат працы па рэгістрацыі і навуковым апісанні гэтых каштоўных помнікаў беларускай кніжнай культуры.

Заўвагі

1. Тэджвід – кніга, якая змяшчае правілы чытання Карана (інтанацыя, паўзы).

2. Тэфсір – тлумачэнне Карана, аднак мясцовыя тэфсіры змяшчалі тэкст Карана з яго падрадкавым перакладам і элементамі каментара.

3. Кітаб у перакладзе з арабскай мовы азначае “кніга”, але беларускія татары называлі кітабамі зборнікі, у якіх змяшчаліся паданні пра Мухамеда, апісанні абрадаў, рытуалаў мусульманаў, маральна-навукавыя апавяданні на беларуска-польскай мове, палемічныя тэксты.

4. Малітоўнікі.

5. Tuhan-Mirza-Baranowski S. Zbior rękopisów w Muftiacie / S. Tuhan-Mirza-Baranowski // Roczn. tatarski. – 1932. – Т. 1. – С. 314–315.

6. Рукапісныя і друкаваныя кнігі беларускіх татарцаў : каталог выставы : (Да 600-годдзя татарскага асідніцтва на Беларусі) / склад.: Л. Доўнар, Т. Самойлюк, Т. Дзем’яновіч. – Мн., 1997. – 22 с.

7. Каран 1797 г. (С. 7. № 3) памылкова пазначаны як “кітаб”.

8. Drozd A. P Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich / Drozd A., Dziekan M. M., Majda T. – Warszawa : Res Publica Multi Ethnica, 2000. – 84, 74 s. : il.

9. Рэцэнзія на каталог апублікавана ў матэрыялах міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Тюркскія народы ў гісторыі Беларусі” (Drozd A. Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich : katalog zabytków tatarskich. Т. 3 / Drozd A., Dziekan M. M., Majda T. – Warszawa, 2000 // Тюркские народы в истории Беларуси : материалы IX междунар. науч.-практ. конф. – Мн., 2005. – Ч. 2. – С. 87–94.)

10. Рукапісы беларускіх татарцаў канца XVII – пачатку XX стагоддзя з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі : каталог / уклад.: І. А. Ганчарова, А. І. Цітавец, М. У. Тарэлка. – Мн., 2003. – 55 с. : il. – (На правах рукапісу).

11. Гл. апісанне складу рукапісаў № 8, 9, 14 на с. 14 (раздзел 17), с. 16 (раздзел 7), с. 17 (раздзелы 3, 6), с. 19 (раздзел 6).

12. Антонович А. К. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система / А. К. Антонович. – Вильнюс, 1968. – С. 136–141.

13. Мишкинене Г. Каталог арабскоалфавитных рукописей литовских татар / Мишкинене Г., Намавичюте С., Покровская Е. – Вильнюс, 2005. – 138 с. : ил.

14. Тамсама, с. 6.

15. Тамсама, с. 6–7.
16. Тамсама, с. 38.
17. Тамсама, с. 7.
18. Тамсама, с. 134–135. Аркушы не ўключаны намi ў склад рукапісаў, таму што яны не датаваны, не ідэнтыфікаваны (не пазначаны назвы рукапісаў, з якіх яны ўзяты). Сярод аркушаў змешчана таксама апісанне далавара (№ 76, с. 107).
19. Тамсама – № 5, 8, 21, 22, 28, 53, 54.
20. Drozd A. Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich / Drozd A., Dziekan M.M., Majda T. – Warszawa : Res Publica Multi Ethnica, 2000. – 84, 74 s. : il.; Рукапісы беларускіх татараў канца XVII – пачатку XX стагоддзя з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі : каталог / уклад.: І. А. Ганчарова, А. І. Цітавец, М. У. Тарэлка. – Мн., 2003. – 55 с. : il. – (На правах рукапісу); Мишкинене Г. Каталог арабскоалфавитных рукописей / Мишкинене Г., Намавичюте С., Покровская Е. – Вильнюс, 2005. – 138 с. : ил.
21. Drozd A. Piśmiennictwo..., s. 37.
22. Канапацкі І. Татары / І. Канапацкі // Энциклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мн., 2001. – Т. 6, кн. 1. – С. 509.
23. Miškinienė G. Seniaus lietuvių totorių rankraščiai (Grafika. Transliteracija. Vertimas. Tekstų struktūra ir turinys) : metodinė mokymo priemonė / Miškinienė G. – Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2001. – S. 11.
24. Мишкинене Г. Каталог ..., № 48.
25. Drozd A. Piśmiennictwo..., s. 11, № 2.
26. Drozd A. Koran staropolski : Rozważania w związku z odkryciem tefsiru mińskiego z 1686 roku / Drozd A. // Roczn. Biblioteki Narodowej. – 2004. – T. 36. – S. 237.

ТЭКСТАЛОГІЯ БІБЛЕЙНЫХ ВЫДААННЯЎ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ: НАБЫТКІ І ЗАДАЧЫ

Клімаў Ігар Паўлавіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Францыску Скарыне прысвечана вялізная літаратура, выданні славутага палачаніна вывучаны ў многіх аспектах, аднак біблейскі аспект яго выдавецкай дзейнасці даследаваны значна слабей. Характар ды крыніцы перакладу Скарыны здаўна цікавілі вучоных, аднак недахоп у гэтай вобласці грунтоўных росшукаў замінаў сумежным даследаванням і часам нараджаў бяссплённыя дыскусіі. Вывучэнне такіх важных аспектаў спадчыны Скарыны, як мова і тэхніка яго перакладаў, адказ на шэраг хвалюючых пытанняў наконт крыніц запазычанняў і ўплываў, ступені яго арыгінальнасці і самастойнасці, заўжды патрабавалі тэксталагічных даследаванняў і высвятлення арыгіналаў яго біблейных